

فرآیندهای دادرسی الکترونیکی

مهدی بیکی شورکی^۱ / محمدرضا فلاح^۲

* نوع مقاله: پژوهشی / تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۴ / تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۸

چکیده

برای اجرای دادرسی الکترونیکی که نقش موثری در تهیه مقدمات رضایت مندی مردم خواهد داشت، ضمن ایجاد تشکیلات دادرسی الکترونیکی، لازم است فرآیندهای آن را بررسی نمود. نظر به اینکه تاکنون قانون جامع و مدونی در این زمینه تصویب نشده، هدف اصلی این پژوهش بررسی فرآیندهای دادرسی الکترونیکی است. در این راستا باید اعتبار دادرسی الکترونیکی را با قوانین موجود بررسی نمود. در این مقاله با مطالعه قوانین مدونه و پژوهش‌های صورت گرفته و از روش تحلیلی-توصیفی پژوهش انجام شده است. در پایان این نتایج حاصل شد که برای شروع دادرسی الکترونیکی نیز همانند دادرسی سنتی باید دادخواست، شکوائیه یا گزارش تنظیم شود اما با این تفاوت که به صورت الکترونیکی انجام می‌شود. صلاحیت ذاتی دادگاه‌ها در دادرسی الکترونیکی نیز همانند دادرسی سنتی است. برای شناسایی اهلیت طرفین در دادرسی الکترونیکی باید از مطمئن‌ترین روش که همان وجود امضای الکترونیکی مطمئن است استفاده نمود. در فرآیند دادرسی نیز ادله اثبات دعوا که در دادرسی سنتی وجود دارد در حین دادرسی الکترونیکی نیز باید همان اعتبار را برای آنها قائل شد و نمی‌توان به صرف الکترونیکی بودن اعتبار کمتری برای آن در نظر گرفت. انشاء رأی دادگاه توسط دادرسی نیز در فضای الکترونیکی همان اعتبار رأی کاغذی را دارد. از نتایج این پژوهش می‌توان در تدوین قانون مدون فرآیندهای دادرسی الکترونیکی بهره گرفت.

واژگان کلیدی: دادرسی الکترونیکی، فرآیند دادرسی، دادگاه الکترونیکی.

^۱ دکتری تخصصی حقوق خصوصی، مدرس دانشگاه، دانشکده حقوق، واحد میبد، دانشگاه آزاد اسلامی، میبد، ایران.
mahdi_beiki@yahoo.com

^۲ دانشیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
fallah@shahed.ac.ir

مقدمه

یکی از عناصر مهم کارآمدی و رضایت مندی دادرسی در رابطه با سیستم قضایی، فرآیند دادرسی است. هر چه فرآیند دادرسی به روزتر، عادلانه تر و با سرعت مناسب تری انجام شود دادرسی مطلوب تر خواهد بود. ابلاغ سیاست های کلی قضایی پنج ساله در سال ۱۳۸۸ توسط مقام معظم رهبری مبنی بر بهره برداری از فناوری های نوین به ویژه در زمینه های اطلاعات، ارتباطات و فرآیند دادرسی و خدمات ثبت، نقطه مهمی بود برای اینکه در سال ۱۳۹۳ قانون دادرسی الکترونیکی تصویب شود. در این راستا جایگزینی ابلاغ های الکترونیکی به جای ابلاغ کاغذی، اقدامی موثر و مفید بوده و گامی در جهت پیشرفت کشور محسوب می شود، که در امر پیشگیری از اطاله دادرسی، صرفه جویی در وقت اصحاب دعوی برای حضور در دادگاه، کم شدن مراجعین به دادگاه، حتی صرفه جویی در سوخت و کاهش ترافیک و غیره نیز مفید می باشد. در جهت تحقق تشکیلات و فرآیند دادرسی مطلوب گامی بزرگ تر را نیز می توان برداشت که البته نیاز به بسترسازی مناسب و هزینه بیشتری دارد و این امر مهم، دادرسی الکترونیکی است. دادرسی الکترونیکی گامی است در راستای اجرای بهتر و سریع تر عدالت، رضایت مندی بیشتر مردم و خود، برگی از اقتصاد مقاومتی است. در حال حاضر هر چند قانون جامعی در این زمینه وجود ندارد اما روند قانونی کار و بستر طرح این موضوع توسط قانونگذار پذیرفته شده، به ویژه ماده ۱۷۵ قانون آیین دادرسی کیفری که استفاده از سامانه های رایانه ای و مخابراتی را بلامانع دانسته، هر چند این ماده جنبه آمرانه نداشته اما با همت وزارت دادگستری و قوه قضائیه در تدوین و اجرای چنین مجوزی و تدوین آیین نامه مربوطه و همچنین با وجود قانون دادرسی الکترونیکی و قانون تجارت الکترونیکی و تلاش های انجام شده در راستای اجرایی کردن قانون و تنظیم پیش نویس لایحه حکمرانی الکترونیکی و سایر موارد زمینه را برای پژوهش در این زمینه مناسب نشان می دهد تا فرآیند رسیدگی قضایی هر چه بهتر اجرا شود. با توجه به روح مفاد قانونی که همانا توسعه دادرسی الکترونیکی می باشد و با ملاحظه برخی از مواد قانونی به ویژه تصریح ماده ۶۵۵ قانون دادرسی الکترونیکی که تصریح به شمول مقررات دادرسی الکترونیکی بر پرونده های حقوقی و کیفری دارد و منظور از پرونده های حقوقی اعم از مدنی و تجاری و غیره است، مطالب این پژوهش دادرسی الکترونیکی به معنای عام آن مدنظر است مگر اینکه به دادرسی کیفری الکترونیکی اشاره شود.

۱- فرآیند دادرسی الکترونیکی

در فرآیند دادرسی الکترونیکی به طور کلی دو راهکار وجود دارد یکی اینکه قانونی دقیق و فنی تصویب شود و از تاریخ معینی در مواردی که قانون معین نموده تمامی پرونده هایی که ویژگی های آن به موجب قانون مشخص شده به صورت الکترونیکی رسیدگی شود و راهکار دیگر اینکه ابتدا به صورت داوطلبانه توسط اصحاب دعوا انجام و مردم نسبت به مزایای آن توجه شوند تا کم کم بستر کامل اجرای آن فراهم و قانون دقیق و فنی آن نیز تدوین و سپس در موارد مطروحه قانونی اجباری شود. همچنین در راستای اجرایی کردن هر چه بیشتر دادرسی الکترونیکی می توان ابتدا به موجب قانون آن را برای برخی از پرونده ها به ویژه پرونده های کیفری مهم که متهم در زندان است، اجباری نمود و سپس آن را به موارد و پرونده های بیشتری تسری داد. البته در هر صورت آموزش کادر قضایی باید به نحو مطلوبی صورت گیرد تا عدالت جاری شود این موضوع در ماده ۶۶۲ دادرسی الکترونیکی تصریح شده در این ماده قانونگذار بدون اولویت بندی و بدون تصویب قانون مدون، قوه قضائیه را مکلف به آموزش دادرسی الکترونیکی به قضات، کارکنان قضایی، دستگاه های تابعه قضایی و مراجع انتظامی نموده است. در مورد اعتبار اعمالی که به صورت الکترونیکی توسط مرجع قضایی انجام می شود تصریح قانونی وجود دارد، در این راستا ماده ۶۵۵ قانون دادرسی الکترونیکی مقرر داشته: «در هر مورد که به موجب قوانین آیین دادرسی و سایر قوانین و مقررات موضوعه اعم از حقوقی و کیفری، سند، مدرک، نوشته، برگه اجرائیه، اوراق رأی، امضاء، اثر انگشت، ابلاغ اوراق قضایی، نشانی و مانند آن لازم باشد صورت الکترونیکی یا محتوای الکترونیکی آن حسب مورد با رعایت ساز و کارهای مذکور در این قانون و تبصره های آن کافی و معتبر است. تبصره ۱- در کلیه مراحل تحقیق و رسیدگی حقوقی و کیفری و ارائه خدمات الکترونیک قضایی، نمی توان صرفاً به لحاظ شکل یا نحوه تبادل اطلاعات الکترونیکی از اعتبار بخشیدن به محتوا و آثار قانونی آن خودداری نمود...» در این ماده و تبصره آن به صراحت اسناد و مبادلات دادرسی الکترونیکی را دارای اعتبار دانسته و این موضوع شامل دادرسی در معنای عام خود اعم از دادرسی حقوقی و کیفری می شود. در ماده ۳ آیین نامه نحوه استفاده از سامانه های رایانه ای و مخابراتی نیز تصریح شده که نمی توان صرفاً به لحاظ شکل یا نحوه تبادل اطلاعات الکترونیکی از اعتبار بخشیدن به آثار قانونی آن خودداری نمود. در مورد اختیاری یا اجباری بودن دادرسی الکترونیکی در حقوق کشورمان تصریح قانونی وجود ندارد اما مستنبط از ماده ۶۵۹ قانون دادرسی الکترونیکی و مواد ۴ الی ۷ آیین نامه ارائه خدمات الکترونیک قضایی و رویه موجود می توان گفت دادرسی الکترونیکی در برخی موارد اجباری و در برخی موارد

دیگر اختیاری است. به موجب مواد ۴ و ۵ آیین نامه مذکور مرحله تشکیل پرونده، اخذ مدارک و مستندات دعوی، اخذ امضای الکترونیکی، هزینه دادرسی و ابلاغ الکترونیکی اجباری است. هرچند در امور کیفری همچنان به دلیل فراهم نبودن بسترهای لازم به شکل سنتی عمل می شود. از طرف دیگر به موجب ماده ۶۵۹ قانون دادرسی الکترونیکی: «به کارگیری ویدئو کنفرانس و سایر سامانه های الکترونیکی به منظور تحقیق از اصحاب دعوی، اخذ شهادت از شهود یا نظرات کارشناسی در صورتی مجاز است که احراز هویت، اعتبار اظهارات فرد مورد نظر و ثبت مطمئن سوابق صورت پذیرد.» بنابراین در این موارد اختیاری است. البته به موجب مفهوم مخالف تبصره ۲ ماده ۲۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری در صورتی که مستند دعوی فقط اظهارات شهود و مطلعین باشد حضور فیزیکی شاهد و مطلع در دادسرا الزامی است (زهرزاده و احمدی، ۱۳۹۷: ۱۳۲ و ۱۳۳). با توجه به فقدان قانونی مدون در زمینه تمامی فرآیندهای دادرسی که موضوع این پژوهش است، با این حال به نظر می رسد بتوان در برخی از فرآیندهای دادرسی که در قانون دادرسی الکترونیکی پذیرفته شده در راستای تفسیر سایر مواد قانونی حتی قانون آیین دادرسی مدنی استفاده نمود. با این توضیح که هیچ قانونی تمام وقایع آینده را پیش بینی نمی کند و قاضی ناچار به تفسیر است تا مفهوم درست و قلمروی یک قانون را معین کند و برای این کار باید اراده مفروض قانونگذار را با وسایل منطقی بیابد. وظیفه دادرسی کم و بیش جنبه اجتماعی نیز دارد و باید از متن قوانین برای اجرای عدالت و هماهنگ ساختن قانون با نیازها و ضرورت های روز جامعه استفاده کند (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۲۴۷). حال نظر به اینکه قانون آیین دادرسی یک قانون شکلی است ضمن ضرورت پژوهش در این زمینه باید با توجه به تفسیر قانونی و پژوهش های انجام شده قانون جدیدی متناسب با نیازها و ضرورت های جامعه مدون گردد.

۲- شروع به رسیدگی

به عنوان قاعده کلی برای شروع رسیدگی در مراجع قضایی در دعاوی تنظیم دادخواست است مگر مواردی که قانون درخواست ساده را پذیرفته است. در دادرسی الکترونیکی دادخواست و درخواست به صورت الکترونیکی تنظیم می گردد که البته امروزه به همت قوه قضائیه و دادگستری در حال نهادیه شدن است تا به حالت ایده آل و عمومی برسد. دادخواست باید مطابق قانون آیین دادرسی مدنی تکمیل شود، البته در دعاوی غیر الکترونیکی که دادخواست الکترونیکی تنظیم می شود منضمات پرونده اسکن شده و پیوست دادخواست می شود ولی در موردی که موضوع دعوا نیز

الکترونیکی باشد ممکن است همان فایل یا سند الکترونیکی ضمیمه دادخواست شود. یکی از مواردی که در حال حاضر باعث اطاله دادرسی می شود تنظیم دادخواست به صورت ناقص و گاهی متعاقب آن پذیرش دادخواست ناقص می باشد که اگر از همان ابتدا حتی الامکان دادخواست های ناقص پذیرفته نشود و خواهان تمام تلاش خود را برای تنظیم دادخواست کامل داشته باشد، پرونده در روند دادرسی با سرعت و سهولت بیشتری پیش خواهد رفت (معاونت حقوقی و توسعه ی قضایی قوه ی قضائیه مرکز مطالعات توسعه ی قضایی اطاله دادرسی و توسعه قضایی، ۱۳۸۸: ۶۲). اخیراً گام های موثری در زمینه الکترونیکی کردن مقدمات رسیدگی قضایی صورت گرفته تا در روند رسیدگی در دادگاه پرونده ها اطاله دادرسی کاهش یابد. در راستای تکمیل این اقدامات و برای پیشبرد هر چه سریع تر پرونده و دادرسی نرم افزار کار مدیر دفتر دادگاه را انجام می دهد و در تکمیل دادخواست هر جا نقصی وجود دارد پیغام خطای رفع نقص بدهد و نقص وارده را هشدار دهد تا اینکه خواهان آن را مرتفع سازد. با این کار کاربرد مواد قانون آیین دادرسی مدنی که در مورد اخطارهای رفع نقص و نواقصی که منجر به رد دادخواست می شود کمتر شده و یکی از مشکلات مهم مردم، مرتفع خواهد شد. همچنین باعث کاهش حجم کاری مدیران دفاتر دادگاه ها خواهد شد.

حقوق و مطالعات نوین

۱- شکایت، را باید بتوان به صورت الکترونیکی مطرح نمود تا اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی بتوانند به صورت الکترونیکی شکوائیه خود را تنظیم و به مرجع قضایی ارسال و شروع به رسیدگی شود. به موجب ماده ۵ آیین نامه نحوه استفاده از سامانه های رایانه ای و مخابراتی چنین بستری آماده شده و مراجع قضایی به موجب ماده ۶ همان آیین نامه موظفند به دعوی مطروحه مذکور رسیدگی نمایند.

۲- اعلام و اخبار ضابطان دادگستری و افرادی که از قول آنها اطمینان حاصل شود که جرمی اتفاق افتاده، در این مورد نیز ضابطان دادگستری به موجب تبصره ماده ۲ آیین نامه نحوه استفاده از سامانه های رایانه ای و مخابراتی مکلف شده اند از طریق سامانه اقدام نمایند، تا ارتباط سریع با مرجع قضایی برقرار باشد.

۳- جرائم مشهودی که قاضی ناظر آن باشد، در این مورد در دادرسی الکترونیکی نیز ممکن است جرم الکترونیکی روی دهد و امکان رویت قاضی نیز وجود داشته باشد بدین توضیح که هرگاه در آینده سیستم های نظارتی دقیقی طراحی شود که قاضی بتواند به صورت الکترونیکی بر برخی از امور

نظارت کند مثلاً از حساب های بانکی سرقت اینترنتی اتفاق افتد یا جاسوسی اینترنتی یا حتی ساده تر از آن در یک سایتی یا برنامه ای به صورت زنده توهین به مقدسات شود و امثال آن، جرم مشهود الکترونیکی نیز موضوعیت خواهد داشت و قاضی شروع به رسیدگی خواهد نمود.

۴- اظهار یا اقرار متهم نیز ممکن است به صورت الکترونیکی واقع شود و قاضی شروع به رسیدگی نماید. در دادرسی الکترونیکی این اقرار یا اظهار ممکن است ضمن رسیدگی و تحقیقات مقدماتی یا دادرسی محقق شود یا اینکه قبل از شروع دادرسی به موجب شکوائیه اقرار به امری نماید.

۳- صلاحیت دادگاه الکترونیکی

با توجه به فلسفه وضع صلاحیت ذاتی که صلاحیت هر مرجع قضایی مطابق قانون تعیین شده (معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۶: ۶۰-۲۳)، می توان گفت در دادگاه الکترونیکی نیز صلاحیت ذاتی به قوت خود باقی خواهد ماند و بحثی در آن نیست. زیرا هر دادگاه باید صلاحیت ذاتی رسیدگی به موضوع را داشته باشد و به دلیل اهمیت موضوع، جنبه آمرانه دارد در نتیجه نمی توان به خاطر الکترونیکی شدن دادرسی صلاحیت ذاتی را نادیده گرفت. اما این بحث در صلاحیت محلی قابل طرح است زیرا یکی از اهداف وضع صلاحیت محلی سهولت در رسیدگی است و حال آنکه با الکترونیکی شدن دادرسی اهمیت محدوده جغرافیایی و سرزمینی حداقل در برخی موارد کم رنگ خواهد شد برای نمونه می توان گفت هر چند قانون آیین دادرسی مدنی مقرر داشته دعوا را باید در محل اقامت خوانده اقامه نمود ولی در دادرسی الکترونیکی که در فضای مجازی صورت می گیرد اقامتگاه نقش اصلی ندارد زیرا طرفین به صورت الکترونیکی در دادگاه حاضر خواهند شد. البته نمی توان این نظر را به صورت مطلق بیان کرد زیرا در برخی موارد همچنان صلاحیت محلی اهمیت دارد به ویژه در مورد دعاوی مربوط به اموال غیرمنقول که صلاحیت محلی برای اظهار نظر کارشناسی و معاینه محلی حائز اهمیت است. هر چند در دادرسی الکترونیکی در صورتی که بسترهای آن فراهم شود در خیلی از موارد امکان کاملاً الکترونیکی انجام شدن دادرسی حتی برای کارشناسی و معاینه محلی نیز وجود دارد. بنابراین می توان این نتیجه را گرفت که باید اصل صلاحیت ذاتی و محلی رعایت شود ولی صلاحیت محلی با پیشرفت تکنولوژی و الکترونیکی شدن فرآیند دادرسی اهمیت سابق خود را از دست خواهد داد. در این راستا می توان با اصلاح قوانین فعلی صلاحیت محلی را در برخی از موارد به صراحت جزء قواعد تکمیلی قرار داد. نیابت قضایی که یک کار فرعی و موقتی در دادرسی محسوب می شود و امروزه برای تسهیل دادرسی، جلوگیری از اطاله دادرسی و راحت تر شدن کار اصحاب دعوا

یا شهود به دلیل طولانی بودن مسافت انجام می شود در دادرسی الکترونیکی کمرنگ می شود. زیرا انجام بخشی از آن اعمال به صورت الکترونیکی و بدون اطاله دادرسی امکان پذیر است نظیر تحقیقات از شخص یا شهادت دادن یکی از شهود و در مواردی که امکان رسیدگی الکترونیکی وجود ندارد می توان نیابت قضایی داد.

۴- شناسایی اهلیت طرفین و اشخاص مورد نیاز

شناسایی اهلیت طرفین، شهود و اشخاص مرتبط با پرونده در دادرسی الکترونیکی از اهمیت بیشتری نسبت به دادرسی سنتی برخوردار است. شبکه های وب برای شناسایی اهلیت طرفین از روش های متفاوتی استفاده می کنند نظیر خواستن شماره کارت اعتباری و تاریخ انقضای آن، گواهی الکترونیکی و امضای الکترونیکی (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۹: ۱۲۲). اما با توجه به اهمیت دادرسی، در دادرسی الکترونیکی باید مطمئن ترین روش را برای تشخیص اهلیت اصحاب دعوا، شهود و سایر اشخاصی که نیاز باشد ملاک دانست، بر این مبنا باید امضای الکترونیکی مطمئن را مورد تأیید قرار داد. شرایط امضای الکترونیکی مطمئن در ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیک تصریح شده است. از طرف دیگر در دادرسی همیشه اهلیت شخص ملاک نیست زیرا در خیلی از موارد به ویژه در دادرسی کیفری شناسایی متهم و مجرم مهم است حتی اگر اهلیت قانونی نیز نداشته باشد، نظیر جرمی که توسط کودک انجام شود و در نظر گرفتن اقدامات تأمینی مطرح شود یا در موضوع ضمان قهری که ممکن است خسارت زننده اهلیت قانونی نداشته باشد ولی مسئولیت جبران خسارت در صورت تحقق شرایط باقی است.

۵- ادله اثبات دعوی

نظر به اینکه تاکنون در مورد دادرسی الکترونیکی قانون خاصی تصویب نشده، هر جا قانون خاص موضوعی را مطرح نکرده باشد باید سراغ قوانین عام رفت. هر چند موضوع فضای الکترونیکی از لحاظ فیزیکی و مادی با فضای فیزیکی و جاری مراجع قضایی در زمان تصویب قانون مدنی و حتی در حال حاضر کاملاً متفاوت است؛ با این حال باید این مواد را با فضای الکترونیکی نیز تطبیق داد و قواعد آن را جاری دانست. آورده اند که اصطلاح دلیل از لحاظ حقوقی در مفهوم اخص آن به هر وسیله ای گفته می شود که در قانون پیش بینی شده و سبب اقناع وجدان دادرس به واقعیت امر مورد ادعا

شود و در مفهوم اعم ارائه وسایلی است که وجدان دادرس را به واقعیت امر مورد ادعا، اقناع نماید. با این حال در نظام حقوقی ایران قانون، ادله ای را که اقناع کننده وجدان دادرس محسوب می شود برشمرده است (شمس، ۱۳۸۵: ۸۳ و ۸۴). اختلاف در مورد ادله امروزه حاصل نشده و از قبل نیز وجود داشته است. برای نمونه در موضوع مربوط به این مقاله در مورد قابل استناد بودن یا نبودن نوار ضبط صوت چنین اختلافی وجود داشته و در کمیسیون مشورتی آیین دادرسی مدنی اداره حقوقی در جلسه تاریخ ۱۳۴۴/۰۷/۱۷ اکثریت با این استدلال که ادله اثبات در قانون مدنی نام برده شده و در قانون آیین دادرسی مدنی نیز نحوه رسیدگی پیش بینی شده و اینکه ضبط صوت قابل تقلید بوده و وسیله مطمئنی محسوب نمی شود نظر داده اند که قابل استناد نیست. در مقابل نظر اقلیت این بوده که نوار ضبط صوت حفظ اقرار و محتوی آن اقرار است و برای کشف حقیقت و یا اثبات امری قابل استفاده است و احتمال تقلید و تقلب در آن نیز نمی تواند مانعی برای پذیرش آن باشد، زیرا در سایر موارد نیز احتمال جعل سند، شهادت کذب و سوگند دروغ وجود دارد و اگر در مورد اصالت آن اختلاف پیش آید دادرس همانند سایر موارد به صحت آن رسیدگی می کند، بر قابل استناد بودن آن نظر داده اند (سلجوقی و امینی، ۱۳۸۹: ۱۱ و ۱۲). هرچند نظر اکثریت قابل دفاع است اما تنها با این استدلال که نوار ضبط صوت در قوانین مدونه عنوان و جایگاهی ندارد و نظر اقلیت نیز با توجه به قوانین مدونه قابل دفاع نیست (شمس، ۱۳۸۵: ۹۸ و ۹۹). امروزه با پیشرفت و توسعه ابزارهای الکترونیکی و وسایل ذخیره ساز این موضوع بسیار بیشتر از قدیم مبتلا به بوده و بررسی آن اهمیت بیشتری دارد و دادرس آن را به عنوان اماره قضایی مورد توجه قرار می دهد. در دادرسی الکترونیکی در حقوق کشورمان در زمینه ادله مورد استنادی طرفین با چالش بزرگی روبه رو هستیم، هر چند که بهتر است قوانین در این زمینه اصلاح شود و قانونگذار مواردی را تصریح نماید. زیرا به استناد مواد ۱۲ تا ۱۶ قانون تجارت الکترونیک ارزش اثباتی ادله الکترونیکی مدنظر قانون گذار قرار گرفته و در موارد تعارض بین ادله نیز باید به قواعد عام ادله اثبات دعوا رجوع نمود (زرکلام، ۱۳۹۱: ۱۴۴) و نمی توان به صرف الکترونیکی بودن ادله، آنها را از عداد دلایل خارج نمود. ادله الکترونیکی ممکن است در حین دادرسی حاصل شود مانند وقتی که در حین دادرسی الکترونیکی یکی از طرفین اقرار به امری نمایند و یا اینکه ادله الکترونیکی مربوط به زمان دادرسی نبوده بلکه قبل از شروع فرآیند دادرسی و یا در زمان رسیدگی اما خارج از فضای الکترونیکی دادرسی دلیلی به دست آید. ابزارهای الکترونیکی می توانند همان کارکرد ادله اثبات دعوی را نیز داشته باشند و با وجود سیستم هایی که این قابلیت را دارند تا با استفاده از برخی ویژگی های داده ها نظیر صدای شخص آن را تبدیل به

علایم دیجیتال منحصراً به فردی نمایند که قابل تشخیص باشد. به طور کلی دلیل الکترونیکی در نظام ادله سنتی اثبات دعوا در کشورمان از اعتبار سند برخوردار است (عبدالهی، ۱۳۹۱: ۹۶). ممکن است مطرح شود که ادله اثبات دعوی که در ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی احصاء شده غالباً در حقوق تجارت الکترونیکی کاربرد ندارد زیرا قراردادها به صورت داده پیام مبادله می شوند و داده پیام به عنوان ادله اثباتی نوین باید مورد پذیرش قرار گیرد (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۹: ۲۹۸). داده پیام به عنوان یک دلیل اثبات دعوی مورد تصریح قانونگذار در قانون تجارت الکترونیک قرار گرفته و می توان گفت صرف نظر از معاملات تجاری الکترونیکی در خیلی از موارد سایر ادله اثبات دعوی در دادرسی الکترونیکی کاربرد دارد. در تطبیق قواعد سنتی با دادرسی الکترونیکی جهت رعایت عدالت و تأمین هدف قانونگذار که رعایت عدالت در هر شرایطی و با هر نوع دادرسی می باشد، باید اصل را بر پذیرش تمامی ادله اثبات دعوا که در دادرسی سنتی پذیرفته شده قرار داد. ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی دلایل اثبات دعوی را برشمرده که شامل اقرار، اسناد کتبی، شهادت، امارات و قسم می باشد البته در مواد ۲۴۸ و ۲۴۹ و ۲۵۷ نیز معاینه محلی و تحقیق محلی و کارشناسی را نیز مطرح نموده است. همچنین با توجه به قانون دادرسی الکترونیکی و نحوه استفاده از سامانه های رایانه ای و مخابراتی به طور کلی می توان گفت تمامی مراحل پذیرفته شده است. ماده ۶۵۹ قانون دادرسی الکترونیکی بکارگیری سامانه های ویدئو کنفرانس و سایر سامانه های الکترونیکی را برای تحقیق از اصحاب دعوی، اخذ شهادت شهود یا اخذ نظرات کارشناسی مشروط به اینکه احراز هویت و ثبت مطمئن صورت گیرد مجاز دانسته است. حال با توجه به قوانین فعلی و وضعیت فضای الکترونیکی به بررسی موضوع می پردازیم:

۵-۱- اقرار

برخی اقرار در امور کیفری از طریق دادرسی الکترونیکی را یکی از چالش های این نوع دادرسی می دانند (اسمعیلی و پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۴۷). با این حال قاضی با همان حضور مجازی و از طریق ویدئو کنفرانس بخش عمده ای از شرایط اقرار را نظارت می کند؛ به ویژه اینکه قاضی می تواند در همان فضا از وی اقرار بگیرد. همچنین در دادرسی به ویژه دادرسی کیفری اینکه قاضی به صورت فیزیکی شاکی و متهم را ببیند (موذن زادگان و روستا، ۱۳۹۶: ۱۷۱) مناسب تر است. اما باید در دادرسی الکترونیکی حداکثر تلاش در فراهم کردن فضایی باشد که دادرسی الکترونیکی شبیه به فضای فیزیکی و سنتی باشد. در قانون مدنی اقرار به عنوان مهم ترین دلیل در دعوا مطرح شده است. حال موضوعی

که مطرح می شود این است که هرگاه در دادرسی الکترونیکی اقراری واقع شود آیا این اقرار، اقرار در دادگاه محسوب می شود یا به دلیل تفاوت فضای فیزیکی و تشکیلات دادرسی سنتی با دادرسی الکترونیکی نمی توان آن را اقرار در دادگاه محسوب نمود؟ در پاسخ باید گفت در این مورد هیچ تصریحی وجود ندارد. در توضیح اقرار در دادگاه ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی مدنی مقرر می دارد: «اگر اقرار در دادخواست یا حین مذاکره در دادگاه یا در یکی از لوایحی که به دادگاه تقدیم شده است به عمل آید، اقرار در دادگاه محسوب می شود، در غیر این صورت اقرار در خارج از دادگاه تلقی می شود.» بنابراین اگر متن دادخواست بیانگر اقرار باشد که در خیلی از موارد دادخواست در خارج از دادگاه تنظیم می شود با این حال اقرار مذکور اقرار در دادگاه شناخته خواهد شد، به همین صورت است هرگاه لایحه ای که متضمن اقرار است به دادگاه تسلیم شود. تنها در عبارت در حین مذاکره در دادگاه قید مکان اهمیت بیشتری را به ذهن یادآور می شود که البته آن نیز به دلیل متداول بودن دادرسی سنتی بوده است. به نظر می رسد آن چیزی که برای قانونگذار اهمیت دارد اقرار در نزد قاضی صالح رسیدگی کننده می باشد و محیط فیزیکی دادگاه وصف اساسی ندارد همچنانکه اگر اقرار در فضای فیزیکی دادگاه ولی بدون حضور قاضی صادر شود، به عنوان اقرار در دادگاه محسوب نمی شود. همچنین وقتی دادرسی الکترونیکی را بپذیریم و همان اعتبار دادرسی سنتی را برای آن قائل باشیم باید اقراری که در فضای الکترونیکی دادرسی نیز واقع می شود را به منزله اقرار در دادگاه دانست هر چند در فضای فیزیکی دادگاه صورت نگرفته باشد.

۵-۲- اسناد کتبی

به موجب ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیکی هیچ دادگاه یا اداره دولتی نمی تواند بر اساس قواعد ادله موجود ارزش اثباتی داده پیام را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کند. و ماده ۶ همان قانون مقرر داشته: «هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، داده پیام در حکم نوشته است...» یکی از حقوقدانان این عبارت را اینگونه تعبیر کرده که قانون، نوشته الکترونیکی را در حکم نوشته ی سنتی قرار داده (شمس، ۱۳۸۵: ۱۵۲) و برای آن ارزش اثباتی قائل شده است (شمس، ۱۳۸۵: ۱۵۶). این نظر با استناد به قانون تجارت الکترونیکی قابل پذیرش است. بنابراین سند الکترونیکی نیز اصولاً سند کتبی مورد قبول دادگاه محسوب می شود و این قاعده به عنوان قاعده کلی مورد تصریح قانونگذار قرار گرفته است. اما در ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیکی استثناءهای آن را مطرح نموده است. بنابراین در همه موارد سند الکترونیکی همان اعتبار سند کاغذی دارد مگر مواردی که استثناء شده

است. در دادرسی الکترونیکی وقتی اصل این نوع دادرسی را بپذیریم قاعدتاً باید تمامی مطالبی که از طریق الکترونیکی در جلسه دادرسی نیز مکتوب می شود و مورد تأیید اصحاب دعوا قرار می گیرد را دارای سندیت دانست و نوشته های آن را همان اقرار کتبی در دادرسی دانست که اگر در رسیدگی دادگاه باشد آن را اقرار در دادگاه نیز محسوب نمود. هرگاه سند موضوع دعوا و مورد استناد یکی از طرفین سندی الکترونیکی باشد باید اصل آن را به مرجع قضایی ارائه نماید. اصالت داده پیام به موجب مواد ۸ و ۱۰ قانون تجارت الکترونیک بررسی و اثبات می شود (زرکلام، ۱۳۹۱: ۱۴۵). مطرح شده که هرگاه مستند دعوا سند الکترونیکی باشد، دلیل الکترونیکی تقریباً هیچ گاه از بین نمی رود و حتی با حذف آن تقریباً همیشه قابل بازیابی است (عبدالهی، ۱۳۹۱: ۲۴). اما در هر صورت باید حق درخواست تأمین دلیل را برای خواهان قائل شد زیرا حتی در فرضی که به طور مطلق قابل بازیابی بودن را بپذیریم، حداقل ممکن است خواننده با تلف کردن سیستم خود یا با نصب نرم افزاری که امکان بازگرداندن فایل های حذف شده را از بین می برد، کار خواهان را بسیار سخت و با اطاله دادرسی مواجه نماید و اینکه پس از آن خواهان بخواهد با استفاده از سرورهای انتقال دهنده دلیل استنادی را وصول کند، کاری دشوار و حتی در مواردی غیرممکن است. بنابراین در همه موارد باید برای حفظ حقوق خواهان و پیشگیری از اطاله دادرسی، امکان درخواست تأمین دلیل را جاری دانست. در اسناد کاغذی به موجب ماده ۱۲۹۲ قانون مدنی سند عادی ممکن است مورد انکار و تردید قرار گیرد و ادعای جعل نسبت به آن مطرح کرد و سند رسمی فقط ادعای جعل نسبت به آن پذیرفته است. در اسناد کاغذی به دلیل مرتبط بودن امضا با خصایص فیزیولوژیکی و روانی فرد و پیوند خوردن آن با شخصیت او، کسی نمی تواند آن امضاء را به کار گیرد؛ اما در مورد اسناد الکترونیکی غالب امضاهای الکترونیکی چنین مزیتی را ندارند و فقط امضاءهای زیست سنجی چنین خصوصیتی دارند (عبدالهی، ۱۳۹۱: ۷۸). زیرا در اسناد الکترونیکی که نوشته ها به صورت مادی و قابل لمس وجود ندارد هر علامتی که شناسایی امضا کننده ی داده پیام را برساند امضای الکترونیکی محسوب می شود (شمس، ۱۳۸۵: ۱۵۲). البته امضای الکترونیکی زیست سنجی نیز که با استفاده از اثر انگشت یا شبکه و غیره است صحت آنها نمی تواند مطلق باشد و به اصطلاح این معیارها را نیمه شناساننده نامیده اند (کمیسون تجارت بین المللی سازمان ملل متحد، ۱۳۹۲: ۶۸ و ۶۹). در اسناد الکترونیکی نیز ممکن است شخصی با دسترسی به نام کاربری و رمز شخص دیگری، بتواند سندی را از طرف او صادر نماید یا در سند الکترونیکی صادره تغییراتی ایجاد و ثبت نماید. بنابراین در اسناد الکترونیکی نیز همانند اسناد کاغذی انکار و تردید و ادعای جعل قابل طرح است. در این مورد هر چند در

کشورهای مختلف تفاوت هایی وجود دارد اما با توجه به هدف اصلی قوانین نمونه آنسیترال که تأمین برابری کارکردهای بین امضاها و شیوه های گواهی الکترونیکی و امضاهای کاغذی است، قانون نمونه آنسیترال درباره تجارت الکترونیکی به طور گسترده موردقبول کشورها قرار گرفته و از این قانون به عنوان مدل برای تصویب قوانین تجارت الکترونیکی استفاده نموده اند (کمیسیون تجارت بین المللی سازمان ملل متحد، ۱۳۹۲: ۹۴ و ۹۵). در حقوق کشورمان نیز با بهره گیری از قانون مذکور، قانون تجارت الکترونیکی تدوین شده؛ که مستفاد از ماده ۱۳ قانون تجارت الکترونیکی ارزش اثباتی داده پیام را با توجه به عوامل مطمئن نظیر تناسب با روش های ایمنی به کار گرفته شده با موضوع تعیین می شود. که اگر سند الکترونیکی عادی باشد، می تواند مورد انکار و تردید قرار گیرد پس اثبات انتساب آن به امضاء کننده سند بر عهده مدعی است. ولی اگر سند الکترونیکی با امضای مطمئن باشد مستند به ماده ۱۵ قانون تجارت الکترونیکی فقط می توان نسبت به آن ادعای جعل کرد یا ثابت کرد داده پیام به جهتی از جهات قانونی از اعتبار افتاده است. بنابراین سند الکترونیکی مطمئن منتسب به امضاء کننده است و اگر امضاء کننده سند، ادعای جعل کند باید ثابت نماید. علاوه براین ممکن است یکی از طرفین در فرآیند دادرسی اصل سند را مطالبه نماید زیرا ممکن است سند الکترونیکی در قالب لوح فشرده یا به هر صورتی غیر از فرمت اصلی آن به دادگاه ارائه شود. بر همین مبنا باید این حق را همانند دادرسی سنتی برای اشخاص در دادرسی الکترونیکی نیز قائل شد.

۵-۳- شهادت

مستفاد از قانون آیین دادرسی مدنی به ویژه مواد ۲۳۲، ۲۳۵ و ۲۳۶، قانون حضور گواه در دادگاه را مدنظر داشته و پیش بینی نموده است. مطابق قاعده اعتبار گواهی مستلزم حضور گواه در دادگاه است و حتی شهادت نامه نمی تواند جایگزین آن شود مگر در مواردی که قانونگذار گواهی اشخاص را در سندی کافی دانسته است مانند گواهی مأمورین رسمی در اسناد رسمی (شمس، ۱۳۸۵: ۲۴۳ و ۲۴۴). این موضوع در مورد دادرسی سنتی مطرح است و البته در دادرسی الکترونیکی نیز باید آن را پذیرفت، با این تفاوت که حضور گواه را در یک فضای الکترونیکی مورد تأیید دادگاه که عملاً همان حضور در دادگاه محسوب می شود لازم می باشد و برای آن باید همان اعتبار حضور فیزیکی گواه در روش دادرسی سنتی قائل شد. آنچه برای قانون گذار حائز اهمیت است حضور گواه در دادگاه است و اگر دادگاه را در معنای عام آن اعم از دادگاه فیزیکی و دادگاه الکترونیکی بدانیم همان اعتبار دادگاه فیزیکی را خواهد داشت. شهادت در فضای الکترونیکی ممکن است از طریق صفحه نمایشگر

باشد، بدین صورت که شاهد در محیطی فیزیکی خارج از دادگاه و از طریق صفحه نمایشگر که قاضی و اصحاب دعوا را به صورت الکترونیکی مشاهده می کند شهادت می دهد یا از طریق کنفرانس تلفنی صورت می گیرد که دادگاه به صورت زنده طی تماس تلفنی با شاهد شهادت وی را استماع می نماید (مهرافشان، ۱۳۹۰: ۱۳۵ و ۱۳۶). البته ممکن است مدعی با ارائه فایل صوتی که از قبل از شاهد گرفته بخواهد ادعای خود را اثبات نماید اما این مورد جزء ادله اکتسابی حین دادرسی محسوب نمی شود و از طرف دیگر همانگونه که قبلاً اشاره شد از نظر قانون حضور شاهد در دادگاه مهم است و این حضور را اعم از حضور در فضای فیزیکی یا مجازی تعبیر کردیم. اما به نظر می رسد تحت هیچ حالتی با توجه به مقررات قانونی نمی توان چنین نواری را به منزله شهادت دانست هر چند می تواند به عنوان اماره قضایی مدنظر قرار گیرد. استماع شهادت شهود به صورت الکترونیکی به ویژه در امور کیفری ممکن است جنبه حمایتی از شهود داشته باشد. ایرادی که به پذیرفتن شهادت الکترونیکی وارد شده این است که، قاضی به دلیل عدم رویت فیزیکی شاهد نمی تواند از ظاهر وی با علائمی نظیر سرخ شدن چهره، لکنت زبان و غیره شهادت شهود را مورد ارزیابی قرار دهد و دیگر اینکه شاهد در مکانی غیر از جلسه دادگاه، تحت تأثیر فضای دادگاه قرار نمی گیرد و امکان توسل به شهادت دروغ افزایش می یابد. البته هر دو مورد در دادرسی سنتی نیز موضوعیت دارد و خاص دادرسی الکترونیکی نیست (باقری نژاد، ۱۳۹۱: ۹۲ و ۹۳). به هرصورت اطلاع از وضعیت اصحاب دعوا و شهود در دادرسی الکترونیکی مشکل مهمی است (آقایاری و غیره، ۱۳۹۵: ۲۳۱ و ۲۴۴). سختی و ابهام حل این مشکل باعث شده برخی باقی ماندن به همان روش دادرسی سنتی را در مواردی که ضرورت دارد قاضی از وضعیت و روحیات اشخاص اطلاع یابند مطرح نمایند (خالوئی تفتی و آقاعباسی، ۱۴۰۰: ۱۱۷). با این حال مناسب است در دادرسی الکترونیکی مقدماتی برای شهادت شهود در نظر گرفته شود تا اهمیت آن و عواقب شهادت کذب همانند دادرسی سنتی برای دادرسی تبیین گردد و این موضوع آشکار گردد. برای نمونه می توان فایل صوتی تصویری برای وی پخش کرد که این اهمیت را به صورتی مشهود برای وی تبیین نماید و در ارتباط برخط کیفیت ارتباط و مطمئن بودن آن به حدی بالا باشد که قاضی وضعیت و حالات افراد را نیز ملاحظه نماید. به هر حال همانطوری که اصحاب دعوا می توانند در دادرسی به صورت الکترونیکی حضور یابند باید قائل به این شد که شهود آنها نیز می توانند شهادت خود را به صورت الکترونیکی اعلام نمایند. برای این کار لازم است اهلیت و شرایط شهود توسط دادگاه احراز شود. با توجه به اهمیت شهادت شهود و حجیت شرعی آن در دعاوی نمی توان صرف حضور شهود در فضای الکترونیکی و مشاهده آنها توسط قاضی را برای احراز

شرایط شهود کافی دانست. بنابراین باید علاوه بر داشتن امضای الکترونیکی، قاضی بتواند در دادرسی الکترونیکی او را رویت و نسبت به احراز شرایط وی بررسی نماید. اما به نظر می رسد در هر صورت پس از احراز شرایط شهود توسط قاضی، شهادت شهود همان اعتباری را که در فضای فیزیکی و دادرسی سنتی دارد در دادرسی الکترونیکی نیز داشته باشد. ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری موید این نظر است که مطابق بند پ این ماده امکان استماع اظهارات شاهد یا مطلع را با وسایل ارتباط از راه دور پذیرفته است. همچنین ماده ۶۵۹ قانون دادرسی الکترونیکی که به کارگیری سامانه های الکترونیکی برای اخذ شهادت شهود را مجاز دانسته البته آن را مشروط به احراز هویت، اعتبار اظهارات فرد مورد نظر و ثبت مطمئن سوابق نموده است. به نظر می رسد می توان وحدت ملاک گرفت و قائل بر این بود که امور مدنی نیز ویژگی خاصی نسبت به امور کیفری نداشته و استماع شهادت شهود از طریق الکترونیکی در امور مدنی نیز همان اعتبار را دارد.

۵-۴- امارات

در دادرسی الکترونیکی موضوع امارات به ویژه امارات قضایی را می توان به راحتی پذیرفت، زیرا امارات قضایی به نظر قاضی واگذار شده و دادرسی می تواند هر اوضاع و احوالی را که در نظر وی برای تشخیص وجود امر مورد ادعایی کمک نموده و وجدان او را اقناع نماید مدنظر قرار دهد، حتی شمارش مصداق های آن اماکن پذیر نیست (شمس، ۱۳۸۵: ۳۷۰). در حقوق ما امروزه به ویژه با تصویب قانون تجارت الکترونیکی می توان گفت نتایج حاصل از مبادلات الکترونیکی در محاکم پذیرفتنی است (زرکلام، ۱۳۸۲: ۴۶). بنابراین می توان یکی از آن امارات را مبادلات الکترونیکی و به طور کلی هر اماره ای که در فضای الکترونیکی وجود دارد دانست. اماره که در حقوق سنتی وجود دارد در رابطه دادرسی الکترونیکی نیز موضوعیت دارد و از ماده ۱۳ آیین نامه نحوه استفاده از سامانه های رایانه ای و مخابراتی قابل استنباط است، زیرا ورود به سامانه ابلاغ اماره قانونی ابلاغ محسوب شده و به موجب تبصره ۱ آن در ابلاغ الکترونیکی مخاطب در صورتی می تواند از مفاد ابلاغ اظهار بی اطلاعی کند که ثابت نماید به دلیل عدم دسترسی یا نقص در سامانه رایانه ای و سامانه مخابراتی از مفاد ابلاغیه مطلع نشده است. بنابراین تا زمانی که ثابت نکرده ابلاغ شده محسوب می شود.

۵-۵- قسم

با توجه به موضوعیت داشتن موارد قسم در دادرسی الکترونیکی، باید پذیرفت که قسم که به صورت الکترونیکی با مشاهده قاضی و شفاهی صادر می شود همان اثر سنتی خود را خواهد داشت. البته در مواردی که دادرسی قصد تغلیظ قسم را دارد به طور قطع تغلیظ در فضای معنوی و با حضور فیزیکی اثر بیشتری را از لحاظ روانی خواهد داشت، در این مورد تشخیص شرایط و مکان آن بر عهده دادرسی خواهد بود.

۵-۶- معاینه محلی

بر اساس قاعده در معاینه محلی، به صورت فیزیکی محل مورد نظر معاینه می شود. حال باید این موضوع را بررسی نمود که آیا با توجه به همان فضای الکترونیکی نیز می توان معاینه محلی را انجام داد یا خیر؟ یعنی در جلسه دادرسی درخواست معاینه محلی می شود مطابق روش جاری و فعلی این موضوع در محل مورد دعوا معاینه می شود اما آیا این امکان وجود دارد در همان جلسه دادرسی معاینه محلی در فضای الکترونیکی انجام شود. در پاسخ به نظر می رسد باید قائل به تفکیک بود؛ در برخی از موارد به لحاظ عدم امکان انجام معاینه و یا اینکه با تکنولوژی و امکانات امروزی و جاری کشور معاینه باید به صورت فیزیکی و به همان معنای رایج انجام شود. اما در برخی از موارد که امروزه با همان فضای الکترونیکی می توان محل را معاینه نمود توسط دادگاه و حتی در همان جلسه دادرسی انجام شود. برای نمونه اگر موضوع اختلافی در محل خاصی باشد قاضی بتواند با دوربینی که در آن محل نصب بوده و در جلسه دادرسی به آن دسترسی دارد آن را معاینه کند نیازی به گذاشتن وقت اضافی و طولانی کردن دادرسی نیست.

۵-۷- تحقیق محلی

در دادرسی سنتی تحقیق محلی اصولاً به صورت حضوری انجام می شود. در دادرسی الکترونیکی ابلاغ انجام تحقیق به محقق و پاسخ محقق را می توان به صورت الکترونیکی انجام داد، اما در رابطه با موضوع تحقیق نیز در برخی از موارد می توان تحقیق محلی را به صورت الکترونیکی انجام داد برای مثال در موردی که این امکان فراهم باشد تا محقق با دوربین محل مورد تحقیق را ملاحظه نماید یا موضوع تحقیق محلی بگونه ای باشد که محقق بتواند به صورت الکترونیکی با افراد آن محل ارتباط

برقرار کند و تحقیقات خود را کامل کند در این صورت تحقیق نیز به صورت کاملاً الکترونیکی انجام خواهد شد. اما در سایر مواردی که چنین امکانی وجود ندارد بخشی از تحقیق محلی به صورت حضور فیزیکی خواهد شد. تبصره ماده ۲۵ آیین-نامه نحوه استفاده از سامانه های رایانه ای و مخابراتی انجام تحقیقات از طریق ارتباط تصویری یا صوتی یا الکترونیکی از راه دور را تصریح نموده و در پایان باید با مندرجات صورت مجلس توسط مقام قضایی و منشی تصدیق شود.

۵-۸- کارشناسی

کارشناسی در دادرسی الکترونیکی ممکن است دو حالت داشته باشد یکی در مواردی که موضوع مورد اختلاف اساساً فیزیکی است و کارشناس باید در محلی حاضر شود برای مثال خواهان مدعی ایراد خسارت از ناحیه خوانده به دیوار خانه خود یا خودروی خودش می باشد در این مورد کارشناس در محل حضور می یابد در این مورد به نظر می رسد تا بخشی از کار که توسط دادگاه به عمل می آید که به صورت الکترونیکی انجام شود نظیر ابلاغ موضوع کارشناسی به کارشناس به صورت الکترونیکی یا ارسال پاسخ توسط کارشناس به دادگاه به صورت الکترونیکی؛ اما در رابطه با سایر قسمت ها نیز ممکن است کارشناس با اخذ عکسی که مورد توافق طرفین است و از صحنه موضوع دعوا دعوا گرفته شده به صورت الکترونیکی اخذ نموده و کارشناسی نماید. حالت دوم اینکه موضوع دعوا نیز الکترونیکی است برای مثال موضوع کارشناسی بررسی اصالت یک سند الکترونیکی یا صحت ادعای جعل یکی از طرفین باشد در چنین مواردی کارشناس می تواند تمامی مراحل را به صورت الکترونیکی بررسی و نظر کارشناسی خود را نیز به صورت الکترونیکی به دادگاه ارسال نماید. بدیهی است کارشناسی که در رابطه با موضوعات الکترونیکی کارشناسی می کند به جهت تفاوت ذاتی برخی از مسائل باید از لحاظ فنی مهارت خاصی داشته باشد. حتی در موضوعاتی که کارشناس در روش سنتی کارشناسی می کند در دادرسی الکترونیکی ممکن است موضوع یکسان باشد اما نیاز به کارشناس دیگری باشد برای مثال نحوه کارشناسی رسیدگی به ادعای جعل در سند کاغذی و سند الکترونیکی از لحاظ مهارت کارشناس کاملاً متفاوت است و به همین صورت است تفاوت در سرقت در فضای مادی با سرقت الکترونیکی.

۶- شیوه اداره جلسه دادرسی الکترونیکی

به طور کلی جلسه دادرسی الکترونیکی به همان ترتیبی که در دادرسی عادی تشکیل، اداره و خاتمه می یابد اداره می شود. دادرسی قبل از جلسه دادرسی پرونده الکترونیکی را مطالعه کرده و در جلسه دادرسی پس از شناسایی طرفین جلسه را شروع می کند و همان قواعد حاکم بر جلسه دادرسی سنتی در این جلسه نیز جاری است. یعنی رفتار طرفین، آداب حضور نزد مقام قضایی، اهانت نکردن به دادگاه، زبان و روش مذاکره و غیره همانند حضور در جلسه دادرسی سنتی است (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۹: ۲۸۳). قبل از این اشاره شد که مکان فیزیکی در دادرسی الکترونیکی اهمیت کمتری دارد، اما با توجه به اهمیت موضوع که مقام دادرسی و قضاوت است و حتی فضای حضور قاضی و طرفین دعوا یا اشخاص مرتبط به پرونده که در صورت تصویری بودن ارتباط، نظیر ارتباط زنده ویدیویی ممکن است مشکلاتی را ایجاد نماید. دو راهکار کلی را می توان مطرح نمود یکی اینکه تنها با حضور در اماکن خاص تعیین شده به صورت انتخابی در دادرسی حضور یابند حتی اگر تمامی امکانات در مکانی غیر از آن اماکن وجود داشته باشد. برای مثال فقط بتوانند در شعب مراجع قضایی، دفاتر خدمات الکترونیک، دفاتر اسناد رسمی، دفاتر پیشخوان و امثال آن که قانون تعیین می کند با اعلام نام و مشخصات محل انتخابی در جلسه دادرسی حضور یابند. اما راهکار دیگر اینکه آزادی مطلق در انتخاب مکان داشته باشند که البته در این حالت قاضی ممکن است با صحنه های خلاف نظم عمومی و اخلاق حسنه یا علائم تبلیغاتی یا صحنه سازی برای مظلوم نمایی یا نمایش اقتدار و قدرت مبالغه آمیز جهت تضعیف مقام قضایی مواجه شود. اجرای این روش باعث می شود کار قاضی سخت تر شود و ممکن است دادرسی را از تمرکز بر روی موضوع دور کند به ویژه در مواردی که پشت سر شخص مانیتور یا تصاویر متحرک باشد یا اشخاصی در تردد باشند و امثال آن. در صورت اجرا شدن این روش می توان به موجب آیین نامه ای شرایط صحنه ارتباط که در ارتباط تصویری مشاهده می شود تعیین نمود از جمله کیفیت تصویر به نحوی که چهره شخص به صورت شفاف قابل تشخیص باشد، ثابت بودن مکان و شخص، البته در هر صورت باید برای تمرکز بیشتر دادرسی تشخیص آن را به عهده قاضی گذاشت و شرایط سختی را برای قاضی تعیین نکرد. به هر صورت در چنین مواردی قاضی باید بتواند اخطار دهد و در صورت عدم رفع ایرادات، یک طرفه ارتباط را قطع نموده و از موارد اخلاف در نظم جلسه دادرسی محاسبه نماید. همچنین تمامی برگ ها، دفاتر، اوراق قضایی و فرم هایی که در این زمینه به صورت کاغذ و سنتی وجود دارد و در برخی از کتب به ویژه کتب

تنظیم شده توسط معاونت آموزش قوه قضائیه (برای نمونه ر.ک به معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۶: ۶۱-۸۶ و ۱۷۴-۱۲۵) آمده که باید به صورت نرم افزار و الکترونیکی تهیه شود. هر چند برخی از آن فرم ها به صورت فایل الکترونیکی در دسترس مراجع قضایی هست با این حال در دادرسی الکترونیک نیاز به اقدامات بیشتری در این زمینه وجود دارد.

۷- خاتمه دادرسی الکترونیکی و انشاء رأی

یکی از مشکلاتی که امروزه قضات و وکلا با آن مواجه هستند حجم گسترده قوانین و پراکندگی قوانین است و در خاتمه دادرسی به ویژه در بحث کیفری که دادرسی می خواهد عنوان مجرمانه را از بین قوانین مختلف بیابد یا بررسی کند که آیا قانونی نسخ شده یا به قوت خود باقی است کار سختی در پیش رو دارد. در این راستا قوه قضائیه برای حل کردن این مشکل، تمامی مواد قانونی مربوط به یک موضوع و عنوان مجرمانه را گردآوری نموده و در حافظه رایانه قرار داده است که با وارد کردن عنوان مورد نیاز دادرسی، تمامی مواد مربوط در دسترس وی قرار می گیرد. با این روش قاضی را از جستجوی در کتب قانونی و انتخاب قانون مناسب که گاهی زمان طولانی لازم دارد بی نیاز می کند (زهرزاده و احمدی، ۱۳۹۷: ۱۲۳). قاضی دادگاه پس از رسیدگی اقدام به انشاء رأی می نماید به نظر می رسد پس از پذیرفتن دادرسی الکترونیکی هر چند قانونگذار از امضای الکترونیکی قاضی صحبتی نکرده با این حال باید قائل بر این بود که امضای قاضی به صورت الکترونیکی مجاز است (ر.ک به عشق پور و اکبرپور، ۱۳۹۵: ۱۴۹) و قاضی باید رأی خود را به صورت الکترونیکی صادر نماید. به طور یقین صدور آرای الکترونیکی باید همان اعتبار آرای سنتی را داشته باشد و این موضوع به خوبی از روح حاکم بر قانون دادرسی الکترونیکی قابل استنباط است. بنابراین در زمینه شکل صدور رأی می توان گفت دادرسی پس از خاتمه دادرسی باید رأی را مکتوب نماید البته مکتوب در معنای عام که در دادرسی الکترونیکی صدور سند الکترونیکی است، بنابراین تا زمانی که دادرسی رأی خود را بدون نکرده ولو اینکه شفاهاً اعلام نماید اعتبار دادنامه را نخواهد داشت. همچنین با توجه به اهمیت اسناد قضایی انشای رأی دادگاه باید با بالاترین ضریب امنیتی صورت گیرد که لازمه آن وجود امضای الکترونیکی مطمئن است.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه قانون جامع مدون و خاصی در مورد دادرسی الکترونیکی وجود ندارد، ناگزیر باید به قواعد دادرسی سنتی مراجعه کرد و فرآیندهای دادرسی الکترونیکی را در دادرسی سنتی مورد مطالعه و بررسی قرار داد. در مطالعه این موارد این نتایج حاصل شد که در دادرسی الکترونیکی نیز همانند دادرسی سنتی شروع دادرسی با تقدیم دادخواست یا شکوائیه یا گزارش خواهد بود با این تفاوت که به صورت الکترونیکی انجام می شود و همان آثار دادرسی سنتی را به دنبال خواهد داشت؛ همانگونه که در حال حاضر با همت قوه قضائیه و ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی برخی از این خدمات به صورت الکترونیک انجام می شود. از آن جهت که صلاحیت ها به ویژه صلاحیت ذاتی جزء قواعد آمره است همان قواعدی که در دادرسی سنتی جاری است در دادرسی الکترونیکی نیز مجری خواهد بود. البته در مورد صلاحیت محلی می توان برای دادرسی الکترونیکی در برخی از موارد امتیاز ویژه ای قائل شد که نیازمند اصلاح قوانین می باشد. با توجه به اهمیت شناسایی اهلیت طرفین به ویژه در دادرسی الکترونیکی باید از مطمئن ترین روش استفاده نمود که در حال حاضر همان امضای الکترونیکی مطمئن می باشد. می توان گفت تمامی ادله اثبات دعوی در دادرسی سنتی در دادرسی الکترونیکی نیز به نوعی موضوعیت دارد و به طور کلی باید برای تمامی ادله اثبات دعوی همان اعتباری را که در دادرسی سنتی دارند در دادرسی الکترونیکی نیز قائل بود، مشروط بر اینکه تمامی مقررات دادرسی الکترونیکی رعایت شده باشد. در رابطه با اداره جلسه دادرسی الکترونیکی با وجود اینکه طرفین به صورت فیزیکی در دادگاه حضور ندارند باید همان مقررات دادرسی سنتی را جاری دانست بنابراین رعایت آداب حضور در دادرسی و غیره نیز ضروری است. در نهایت انشاء رأی نیز در فضای الکترونیکی همان اعتبار انشاء رأی به صورت کاغذی دارد. به طور کلی می توان این نتیجه گیری را داشت که در طی فرآیند دادرسی تمامی اعمال و رفتارهایی که در دادگاه الکترونیکی انجام می شود دارای همان اعتباری است که در فرآیند دادرسی سنتی در دادگاه سنتی دارد.

بهتر است قانونی جامع برای آیین دادرسی الکترونیکی به صورت دقیق و متناسب با نیازها و ضرورت های جامعه تدوین گردد. در حال حاضر و در فقدان قانون جامع آیین دادرسی الکترونیکی تا قبل از تدوین قانون پیشنهادی، تمامی بسترها و کارهای اجرایی آن توسط قوه قضائیه و وزارت دادگستری فراهم و در قالب آیین نامه اجرایی قانون دادرسی الکترونیکی جاری، انجام شود. همچنین در طول این مدت آموزش های لازم توسط قوه قضائیه پس از تدوین قانون جامع دادرسی الکترونیکی شروع

و تا قبل از اجرایی شدن قانون، آموزش ها تمام شده باشد. با توجه به اهمیت اجرای عدالت و ایجاد رضایت مندی در بین مردم و همچنین اهمیت امنیت اطلاعات و اسناد قضایی برای اصحاب دعوی، پیشنهاد می شود بودجه و امکانات لازم برای اجرای قانون دادرسی الکترونیکی حسب مورد به قوه قضائیه و وزارت دادگستری تخصیص داده شود. لازم به ذکر است در تخصیص اعتبار باید با در نظر گرفتن تجهیزات و امکانات با کیفیت عالی و ضریب امنیت بالا مبلغ بودجه در نظر گرفته شود.

حقوق و مطالعات نوین

منابع

- ۱- اسمعیلی، اکبر و پورقهرمانی، بابک، (۱۳۹۸)، چالش های فراروی دادرسی الکترونیک در ایران، فصلنامه دیدگاه های حقوق قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۷.
- ۲- آقایی، محمد؛ کریمی، عباس و السان، مصطفی، (۱۳۹۵)، تشریفات دادرسی مدنی الکترونیکی، تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین الملل، سال نهم، شماره ۳۴، زمستان.
- ۳- باقری نژاد، زینب، (۱۳۹۱)، حمایت از شهود در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین المللی، تهران: خرسندی.
- ۴- خالوئی تفتی، سیدسجاد و آقاعباسی، رضا، (۱۴۰۰)، اهمیت و نقش دادرسی الکترونیکی در رسیدگی های قضایی، مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، سال سوم، شماره ۲۸، آبان.
- ۵- زاده حسین علیائی، زهرا و احمدی، احمد، (۱۳۹۷)، «دادرسی الکترونیک در حقوق ایران؛ اهداف، مبانی و ویژگی ها»، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفی، شماره ۳۵.
- ۶- زرکلام، ستار، (۱۳۸۲)، «امضای الکترونیکی و جایگاه آن در نظام ادله اثبات دعوا»، مجله مدرس، دوره ۷، شماره ۱.
- ۷- زرکلام، ستار، (۱۳۹۱)، دادرسی های الکترونیکی؛ ضرورتها الزامات و چالشها، آموزه های حقوقی کیفی، شماره ۳.
- ۸- سلجوقی، محمود و امینی، یداله، (۱۳۸۹)، مجموعه نظرهای مشورتی اداره حقوقی وزارت دادگستری در زمینه مسائل مدنی، تهران: انتشارات جنگل جاودانه.
- ۹- شمس، عبدالله، (۱۳۸۵)، آیین دادرسی مدنی، جلد سوم، چاپ هفتم، تهران: انتشارات دراک.
- ۱۰- عبدالهی، محبوبه، (۱۳۹۱)، دلیل الکترونیکی در نظام ادله اثبات دعوا، تهران: خرسندی.
- ۱۱- عشق پور، منصور و اکبرپور، نعمت اله، (۱۳۹۵)، «جایگاه دادرسی الکترونیک در حقوق ایران»، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، دوره ۲، شماره ۳.

- ۱۲- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۷۹)، کلیات حقوق نظریه عمومی، چاپ دوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ۱۳- کمیسیون تجارت بین المللی سازمان ملل متحد، اعتمادسازی در تجارت الکترونیکی، (۱۳۹۲)، مسائل حقوقی مرتبط با استفاده بین المللی از شیوه های گواهی و امضای الکترونیکی، م. زرکلام، ستار، چاپ دوم، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش.
- ۱۴- معاونت آموزش قوه قضائیه، (۱۳۸۶)، آشنایی با وظایف کارکنان اداری ویژه کلیه مشاغل اختصاصی دادگستری، جلد اول، قم: نشر قضا.
- ۱۵- معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، (۱۳۸۹)، محقق: قربانوند، محمدباقر، قواعد حقوق تجارت الکترونیک، تهران: جنگل.
- ۱۶- معاونت حقوقی و توسعه ی قضایی قوه ی قضائیه مرکز مطالعات توسعه ی قضایی، (۱۳۸۸)، افشارنیا طیب و مبین حجت، اطاله دادرسی و توسعه قضایی، تهران: خرسندی.
- ۱۷- موذن زادگان، حسنعلی و روستا، نرجس، (۱۳۹۶)، دادرسی الکترونیکی در رویارویی با جرایم رایانه ای: چالش ها و بایسته ها، مجله حقوقی دادگستری، سال هشتادویکم، شماره ۱۰۰.
- ۱۸- مهرافشان، علی رضا، (۱۳۹۰)، «دادرسی مجازی، مفهومی نوین در عدالت قضایی»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۳، شماره ۵.

Electronic litigation processes

Mahdi Beiki Shouroki¹ / Mohammadreza Fallah²

Abstract

In order to implement e-litigation, which plays an effective role in preparing the ground for public satisfaction, it is necessary to review its processes while establishing an e-litigation organization. As a comprehensive and codified law in this field has not been approved so far, the main purpose of this study is to review the electronic litigation processes. In this regard, the validity of e-litigation should be checked with existing laws. In this article, research has been done by studying the codified laws of and research has been done using analytical-descriptive method. In the end, it turned out that a petition, complaint or report had to be prepared to start an e-trial, just like a traditional trial, but with the difference that it is done electronically. The inherent jurisdiction of the courts in e-litigation is the same as in traditional litigation. The most secure method, which is the existence of a secure electronic signature, must be used to identify the qualifications of the parties in the electronic proceedings. In the litigation process, the evidence of litigation that exists in traditional litigation should be given the same validity during the electronic trial and it cannot be considered less credible just because it is electronic. The composition of the court verdict by the judge has the same validity as the paper verdict in the electronic space. The results of this research can be used in the development of a codified law on electronic proceedings.

keywords: E-litigation, litigation process, e-court.

¹ Doctorate in Private Law, University Lecturer, Faculty of Law, Meibod Branch, Islamic Azad University, Meibod, Iran.

mahdi_beiki@yahoo.com

² Associate Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, Shahid University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

fallah@shahed.ac.ir

